

«ΛΟΙΠΟΝ, ΑΥΤΟΣ ΠΟΥ ΓΥΡΕΥΑ, ΕΙΜΑΙ»

οι φιλοσοφικές καταβολές του ελυτικού στίχου

M. Z. Κοπιδάκης

Ο τίτλος, αν είναι εύστοχος, ενός ποιήματος, αλλά και άλλα παρακειμενικά στοιχεία, όπως επί παραδείγματι η τοποχρονολογία, κι αν ακόμη δεν δίνουν στο χέρι το κλειδί για την αποκρυπτογράφηση της διάνοιας του κειμένου, περιγράφουν ωστόσο το πεδίο, όπου θα πρέπει να διεξαχθεί η ερμηνευτική διαπάλη. Ο τίτλος *Λακωνικόν* παραπέμπει προφανώς στο κοινολογούμενο τὸ *λακωνίζειν ἔστί φιλοσοφείν*, το οποίο ἐλκει την καταγωγή του από το χωρίο εκείνο του πλατωνικού *Πρωταγόρα* (342 a-e), όπου ο Σωκράτης με την *ειωθυία* ευτραπεία του επισημαίνει τη σχέση βραχυλογίας και φιλοσοφικού στοχασμού. Το λίκνο της φιλοσοφίας, διαχυρίζεται, πρέπει να αναζητηθεί στη δωρική Κρήτη και την Λακεδαίμονα. Βέβαια οι άνθρωποι εκεί προσποιούνται τους αμαθείς και προβάλλουν προς τα έξω μόνο την πολεμική τους αρετή, ακριβώς για να μην παρακινήσουν τους άλλους Έλληνες να εγκαταλείψουν κάθε άλλη δραστηριότητα και να ασχοληθούν σύμπαντες αποκλειστικώς με φιλοσοφικές αναζητήσεις. Έτσι όμως εξαπατώνται και οι λακωνίζοντες των άλλων πόλεων αρκούμενοι στη μίμηση των επιφανειακών χαρακτηριστικών του σπαρτιατικού τρόπου ζωής: πυγμαχία, γυμναστική και ελαφρότατη ένδυση.

Υπόθεσε τώρα, συνεχίζει ο Σωκράτης, ότι συναντάς κάποιον, τον πιο ασήμαντο Σπαρτιάτη. Στην αρχή θα σου φανεί ότι υστερεί πολύ στη διαλεκτική, αλλά καθώς θα προχωρεί η συζήτηση, θα σε καρφώσει σαν ακοντιστής δεινός με μια βραχύλογη και συνεστραμμένη ένσταση. Έτσι λοιπόν ο εκάστοτε συνομιλητής του φαινομενικώς αδέξιου Σπαρτιάτη αποδεικνύεται ότι διαθέτει μυαλό μικρού παιδιού. Και παλαιότερα συνεπώς και τώρα έχει κατανοηθεί ότι τὸ *λακωνίζειν* πολλὸ μᾶλλον ἔστί φιλοσοφείν ἢ φιλογυμναστέιν. Ακόμη και οι λεγόμενοι «Επίτα Σοφοί» που συνήθιζαν να διατυπώνουν τις σκέψεις τους σε αξιοσημνημένους βραχυλογίες θα πρέπει να θεωρηθούν μαθητές, ζηλωτές και εραστές της σπαρτιατικής παιδείας. Ο εκφραστικός λοιπόν τρόπος, καταλήγει ο Σωκράτης, της παλαιάς φιλοσοφίας ήταν βραχυλογία τις λακωνική. Τουλάχιστον από την άποψη της έκτασης και το ποίημα του Οδυσσέα Ελύτη δικαιώνει τον τίτλο του, επτά ανισομήκεις στίχοι εν συνόλω.

Εμμέσως, μιλώντας για ομοψύχους ομοτέχνους, του ο ποιητής δίνει έναν ερμηνευτικό μίτο που θα οδηγήσει την «ποιητική νοημοσύνη» του αναγνώστη στην καταμάντευση της υπόνοιας και των δικών του ποιημάτων. Έτσι λοιπόν σχολιάζοντας την ομηρική τεχνική στη μελέτη του για τον Ρωμανό τον Μελωδό (*Έν Λευκῶ*, 49-50) επισημαίνει πως «οι ραψωδίες του Ομήρου οργανώνονται γύρω από πυρήνες που προεξέχουν και που, εκ των υστέρων συγκρατούν το σύνολο. Οι πυρήνες αυτοί δεν είναι κατ' ανάγκην 'εικόνες': είναι φραστικές μονάδες αυτοδύναμης ακτινοβολίας...». Αλλού πάλι ερμηνεύοντας την πυρηνική διαμόρφωση του λυρικού ποιήματος μιλά για μικρογραφία ηλιακού συστήματος (*Ανοιχτά χαρτιά*, 450), για μικρό και τέλει σύμπαν με διαφορετότροπα στοιχεία που τελικά συγκλίνουν σε κάποιο κέντρο (*Α.Χ.*, 419), για αλληλουχίες που δεν είναι πάντοτε και αποκλειστικά νοηματικές αλλά και συναισθηματικές (*Α.Χ.*, 503 και 525). Σε πιο σύγχρονη ορολογία θα μιλούσαμε για συμπτυκνωμένους πυρήνες λογοτεχνικότητας ή, ξαναγαυρίζοντας σε παλαιούς τεχνογράφους, για εξοχές ύψους, γύρω από τις οποίες κρυσταλλώνονται τα επιμέρους, διατηρώντας εντούτοις και την αυτονομία τους. Ο πυρήνας λοιπόν του ποιήματός μας, για να μην μακρηγορώ, νομίζω ότι είναι ο τρίτος στίχος: «Λοιπόν, αυτός που γύρευα, είμαι».

Ο στίχος αυτός, όπως θα προσπαθήσω να δείξω, συνιστά λαμπρό δείγμα πολλαπλής διακειμενικότητας και επαληθεύει την ορθότητα της σεφερικής ρήσης πως τελικά «είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας». Στο στίχο υπόκειται μνήμες και κρυπομνησίες από τον Ηράκλειτο, τον Πίνδαρο, τον Καρτέσιο και τη φιλοσοφία του Υπαρξισμού.

Αρχίζουμε τη διερεύνησή μας από τον σκοτεινό φιλόσοφο της Εφέσου. Στα πεζά του Ελύτη το όνομα του Ηράκλειτου μνημονεύεται έμμεσα ή άμεσα πολύ συχνά. «Ο υπερρεαλισμός», σημειώνει ο ποιητής (*Α.Χ.*, 503), «... και σαν γενική θεωρία μπορούμε να πούμε ότι βρίσκεται πολύ κοντά στο πνεύμα των Προσωκρατικών της Ιωνίας γι' αυτό και δίνει σημασία ιδιαίτερη στα έργα της προκλασικής ελληνικής εποχής, που τα χαρακτηρίζει φυσιοκρατική διάθεση και αδιάκοπη τάση

για τη μεταβολή». Οι απόψεις αυτές ανάγονται στον André Breton, ο οποίος στο *Μανιφέστο* του κατονομάζει τον Ηράκλειτο ως μακρινό πνευματικό του πρόγονο. (βλ. Δ. Ιακώβ, *Η αρχαιογνωσία του Ο. Ελύτη*, Ζήτηρος, 2000, σ. 45).

Και στο σύνολο ποιητικό έργο του Ελύτη, αρχής γενομένης από το *Άξιον ἔστί*, ακούγεται συχνά η «κατεστραμμένη φωνή» του προσωκρατικού φιλοσόφου. Στο ποίημα μάλιστα, το τιλοφορούμενο «της Εφέσου», που ανήκει στην όψιμη συλλογή *Δυτικά της λύπης*, ο Εφέσιος ανακηρύσσεται σε άγιο («κάτι πρέπει να γίνεται τοῦ Ἁγίου Ἡρακλείτου ἀνήμερα», *Ποίηση* 578) και ενσωματώνεται αναδρομικώς στην εν μέρει εθνική εν μέρει χριστιανική νεοελληνική παράδοση.

Ο Ελύτης από τα εφηβικά του ήδη χρόνια σαρίζει συνεχώς με τις εικαστικές τέχνες και τις συναφείς καλλιτεχνικές εκφράσεις, όπως είναι οι συνεικόνες (κολάζ) και η τυπογραφική τέχνη. Το σχήμα των ελληνικών γραμμάτων, η τυπογραφική διάταξη των στοιχείων, τα μελάνια, τα κοσμήματα (ρόδακες κτλ.), εξώφυλλα, εσώφυλλα, γενικά η οπτική εντύπωση της τυπωμένης σελίδας των ποιημάτων, δεν αποτελούν για τον αισθητή ποιητή πράγματα μικρού λόγου άξια. Αντιθέτως, η άγρυπνη μέριμνά του για το βιβλίο ως εικαστικό έργο τέχνης, αλλά και οι θεωρητικές του απόψεις που διατυπώνονται σε πεζά και ποιητικά κείμενα για τους συμβολισμούς του ελληνικού αλφαβήτου (βλ. π.χ. *Π.*, 500-1) αποκαλύπτουν ότι ο ποιητής παίζων άμα και σπουδάζων φιλοδοξεί να συναίρεσει εν ταυτώ τη φεγγομένη ζωγραφία με τη σιγήσα ποίηση.

Αν τώρα παρατηρήσουμε προσεκτικά την τυπογραφική ακριβώς εμφάνιση του ποιήματος *Λακωνικόν*, θα διαπιστώσουμε ότι η ανισότητα στην έκταση των στίχων και τα διάμεσα ανακαλούν στη μνήμη μας τις εκδόσεις των αποσπασμάτων του Ηρακλείτου. Προς επίρρωση αυτής της εντύπωσης αρκεί να αντιπαραβληθεί στο *Λακωνικόν* ο ακόλουθος κέντρων, που έχει υφανθεί από αυτοτελή πρακλείτεια αποσπασματα, κατά το μάλλον ή ήττον ισομήκη με τους αντίστοιχους ελυτικούς στίχους.

ΛΑΚΩΝΙΚΟΝ

Ὅ καημός τοῦ θανάτου τόσο με πυρπόλησε, πού ἡ λάμψη μου ἐπέστρεψε στὸν ἥλιο.

Κείνος με πέμπει τώρα μέσα στὴν τέλεια σύνταξη τῆς πέτρας καὶ τοῦ αἰθέρος

Λοιπόν, αὐτὸς πού γύρευα, εἶμαι.

Ἔω λινὸ καλοκαίρι, συνετὸ φθινόπωρο

Χειμῶνα ἐλάχιστε

Ἡ ζωὴ καταβάλλει τὸν ὄβολο τοῦ φύλλου τῆς ἐλιάς

Καὶ στὴ νύχτα μέσα τῶν ἀφρόνων μ' ἕνα μικρὸ τριζόνι κατακυρώνει πάλι τὸ νόμιμο τοῦ Ἀνέλπιστου.

ΑΓΧΙΒΑΣΙΗ

Ἐάν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἔόν καὶ ἄπυρον.

Τοῦ λόγου δ' ἔντος ξυνοῦ ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἴδιαν ἔχοντες φρόνησιν.

Πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχροῦς.

Τὸ μὴ δύνον ποτὲ πῶς ἂν τις λάθοι;

Κοπίδων ἀρχηγός

Εἶ πάντα καπνὸς γένοιτο, βίνες ἂν διαγνοῖεν.

Ψυχῆς πείρατα οὐκ ἂν ἐξεύροιο, πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδὸν· οὕτω βαθὺν λόγον

ἔχει.

Επιστρέφουμε στον αζονικό στίχο «Λοιπόν, αυτός που γύρευα, είμαι». Εδώ θα πρέπει να υπόκειται inter alia το απόσπασμα 50 D-K του Ηράκλειτου *ἔδιξησάμην ἔμειωτόν*. Ἦδη από την αρχαιότητα το απόσπασμα είχε συοχετισθεί με το δελφικόν παράγγελμα γνώθι σεαυτόν, το οποίον ἔδωσε και το έναυσμα για τη σωκρατική αναζήτηση του τί *ἄνθρωπος ἔστι*; Ἐι περισσότερο επίσης από τους σύγχρονους υπομνηματιστές πιστεύουν ότι η φράση σχετίζεται με τη δελφική εντολή και συνεπώς πρέπει να σημαίνει: «αναζήτησα τον εαυτό μου, προσπάθησα να κατανοήσω ποιος τέλος πάντων είμαι».

Μια νέα, ωστόσο, ερμηνεία κερδίζει έδαφος τα τελευταία χρόνια. Το ρήμα *διζήμαι* ανήκει στην ορολογία της μαντικής και χρησιμοποιείται

κυριολεκτικά στη σημασία: ζητώ χρησμόν από το μαντείο. Ο Ηράκλειτος συνεπώς καυχάται πως δεν αναζήτησε την αλήθεια στα μαντεία και στα χρηστήρια, αλλά ρώτησε απλούστατα τον εαυτό του για τα θέματα που τον απασχολούσαν. Πρόκειται συνεπώς για έναν διαφωτιστή *avant la lettre*, που διακηρύσσει το *αυδὲ σαρεγε*. *Ἐδιξησάμην ἔμειωτόν* λοιπὸν σημαίνει: ἔχω απελευθερωθεί από τα δεσμά της παράδοσης, από την αυθεντία του ιερατείου, από τους ηθικούς καταναγκασμούς της κοινωνικής ομάδας. Είμαι ο αυτοδίδακτος που εμπιστεύεται την κρίση του και την εμπειρία του. Το ἀλάνθαστο μαντείο είμαι εγώ.

Ό,τι και να σημαίνει η ακροτελεύτια λέξη του ποιήματος το «Ανέλπιστον», δεν μπορεί παρά να μας θυμίσει το χωρίο όπου για πρώτη φορά απαντά το ουσιαστικοποιημένο επίθετο, δηλαδή το απόσπασμα 18 D-K του Ηράκλειτου: *ἔάν μὴ ἔλπηται ἀνέλπιστον, οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἔόν καὶ ἄπυρον*. Ἴσως ακόμη και η σύνταξη «στη νύχτα μέσα των αφρόνων» να παραπέμπει αντιστικτικά σε ένα αγαπημένο ευφημισμό του φιλοσόφου, τη λέξη ευφρόνη (*25, 90, 104, 109 D.-K.*) που σημαίνει ακριβώς «νύχτα».

Η αθροιστική πειθώ των μέχρι τούδε επισημάνσεων σε συμπάρταξη με τις αναφορές σε παλίντονες κινήσεις (πυρπόληση - λάμψη), σε *coincidentias oppositorum*, σε συντάξεις κοσμολογικών στοιχείων γενικότερα υποβάλλουν την αίσθηση πρακλείτειου τοπίου, όπου ακριβώς «κάτι πρέπει να γίνεται» (*Π.* 577). – Επιφάνεια; Αυτοσύναντηση και αυτοαναγνώριση; Ανάδυση της αυθεντικής Υπαρξης ενώπιον του ηλιαειδούς θανάτου; Η σύνταξη πάντως ήλιου και θανάτου είναι κοινός τόπος στο έργο του Ελύτη (*Έν Λευκῶ*, 30, 245, 262, *Α.Χ.* 42, *Π.* 571: Ο θάνατος ο ήλιος ο χωρίς βασίλευμα).

Για τον Ελύτη ο Πίνδαρος, ο Ρωμανός ο Μελωδός και ο Ανδρέας Κάλβος είναι οι «τρεις κολόνες που συγκρατούν τις καμπύλες των αψίδων σε μια από τις προσόψεις του ενιαίου ελληνικού λόγου» (*Έν Λευκῶ*, 45). Στην ελυτική ποίηση ο μεγαλόφωνος και γνωμολογικός Πίνδαρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στο *Άξιον ἔστί* με το *ἄριστον μὲν ὕδαρ* (*Α' Ολ.* 1) που μεταγράφεται ως «καλό το νερό». Ο στίχος αυτός είχε εντυπωσιάσει τον ποιητή ήδη από τα μαθητικά του χρόνια (*Α.Χ.*, 26).

Στις όψιμες συλλογές τα αυτούσια παραθέματα, αλλά προπάντων οι πινδαρικοί μανιερισμοί (υπερβατά που κόβουν την ανάσα, δυσείκαστη εικονοποιία, πικρή ειρωνεία, σκοτεινή γνωμολογία, δαιδαλώδης αρχιτεκτονική) πληθαίνουν σε σημείο που υποψιάζεται κανείς ότι το πρότυπο με το οποίο αμιλλάται ο ποιητής είναι οι πινδαρικές ωδές.

Από την πινδαρική ποίηση ο Ελύτης ξεχώριζε τους *Πυθιονίκους* (*Έν Λευκῶ*, 182). Στον 2ον *Πυθιονίκο* ο Πίνδαρος προτρέπει τον Ιέρωνα των Συρακουσών να γίνει αυτό που είναι, αφού πρώτα μάθει: γένοιο οιος εσσί μαθών (*στ.* 72). Οι ερμηνευτές, παλαιοί και νεότεροι, υποστηρίζουν ότι ο λόγος εδώ είναι για την υποχρέωση που έχει ο Πίνδαρος να συμπεριφερθεί με τον τρόπο που του επιβάλλουν η αριστοκρατική του καταγωγή, η επιμελημένη ανατροφή και η μόρφωσή του. Βεβαίως τα κίνητρα της προτροπής ενδέχεται να είναι ιδιοτελή, γιατί ο Πίνδαρος αναμένει από τον πάτρωνά του να επιδείξει κυρίως μια πραγματικά αριστοκρατική αρετή, τη γενναιοδωρία. Και εδώ όμως και σε πάμπολλα άλλα χωρία ο Πίνδαρος διακηρύσσει την εδραία πεποίθησή του για την υπεροχή της «φυᾶς» που είναι η προϋπόθεση της αρετής. Για να αποδώσει ωστόσο καρπούς η φυσική προδιάθεση, πρέπει να καλλιεργηθεί συστηματικά. Ο ίδιος ο ποιητής μοχθεί νυχθημερόν υπηρετώντας την ποιητική του τέχνη – «ἐν μελέταις ἔμολον», ἦρθα καλά μελετημένος ομολογεί στον *14ον Ολυμπιονίκο*. Καταβολή, λοιπόν, μαθητεία και προσπάθεια, τα εχέγγυα της επιτυχίας.

Και αν ακόμη ο Ελύτης μελετώντας τους *Πυθιονίκους* δεν έχει προσέξει τον δυσερμηνευτο στίχο (για τις ερμηνείες που έχουν προταθεί βλ. Erich Thumtner, *Rh. M.*, 115, 1972, 293-307), είχε και άλλες δυνατότητες πρόσληψης. Ο Άγγελος Σικελιανός παραθέτει τον πινδαρικό στίχο ως ποίητο και στον πρόλογο του *Λυρικού Βίου* (*Α* 61) και επιπλέον τον συζητά στα πεζά του – τρεις μάλιστα φορές (*Πεζός λόγος Β'*, 39, 393, 419).

Η άλλη δυνατότητα ήταν ο Νίτσε. Η υπ' αριθμόν 270 ερωταπόκριση από το τρίτο βιβλίο της *Χαρούμενης Επιστήμης* (*Fröhliche Wissenschaft*) έχει ως εξής: «Τί λέει η συνειδησή σου; – Οφείλεις να γίνεις αυτός που είσαι». Ο αφορισμός αυτός ἔλκει, όπως έχει διακριθωθεί, την καταγωγή του από τον στίχο του Πινδάρου και επανέρχεται σε διάφορες παραλλαγές συχνά σε μεταγενέστερα έργα του φιλοσόφου, επί παραδείγματι ως υπότιτλος στο *Ecce homo*, γιατί ακριβώς συνοψίζει καίριες εκφάνσεις της νιτσεικής ηθι-

κής. Τα ερμηνευτικά προβλήματα του αφορισμού διερευνά σε βάθος ο Αλέξανδρος Νεχαμάς στη μελέτη του *Nietzsche. Life as Literature*, «6. How One Becomes What One is», Harvard University Press, 1985, 170-199. Ο Ελύτης, που είχε διδαχθεί κυρίως από τη γερμανίδα γκυοβερνάντα του τα γερμανικά, διατήρησε παρά τις δοκιμασίες της Κατοχής την επαφή του με τους μεγάλους στοχαστές και ποιητές του γερμανόφωνου χώρου διαβάζοντας τα κείμενά τους στο πρωτότυπο.

Είτε λοιπόν από τον Πίνδαρο άμεσα είτε έμμεσα από τον Σικελιανό ή τον Νίτσε ο ποιητής θα πρέπει να γνωρίζει τον ρωμαλέο στίχο **γένειο οϊός έσσί**, ο οποίος πράγματι έχοντας **πλείον τοῦ λεγομένου τὸ ἀναθεωρούμενον** μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως σημείο εκκινήσεως για ηθικά και παιδαγωγικά συστήματα. Μια αχνή ανάμνηση του στίχου αυτού απαντά στο δοκίμιο του ποιητή για τον Pierre Reverdy (Α.Χ., 641): «Το πιο δύσκολο πράγμα στον κόσμο, αλήθεια, είναι να γίνει κανείς εκείνο που πραγματικά είναι. Θα έλεγα μάλιστα πως ο λιγότερο τρωτός ορισμός της ποίησης είναι ότι αποτελεί το δρόμο μιας αυτοσυνάντησης όπως αυτή...».

Οίκοθεν νοείται ότι ένας λυρικός ποιητής φιλοσοφικά συστήματα τύπου Καρτέσιου τα βλέπει με μάτι λοξό. Ο Ελύτης εκφράζει δύο φορές στα δοκίμιά του την απαρέσκεια του για τον Καρτέσιο (Α.Χ., 343 και **Έν Λευκῶ**, 352). Όμως σε ένα άρθρο πολεμικής με τον τίτλο «Τα σύγχρονα ποιητικά και καλλιτεχνικά προβλήματα» που γράφεται εν βρασμῷ ψυχῆς και δημοσιεύεται το 1944 αναγκάζεται, προκειμένου να ερμηνεύσει την ποιητική του σουρρεαλισμού να παραφράσει το περίπυσο ενθύμημα (Α.Χ., 507): «Ένα μαγνητικό ρεύμα παρασύρει τα πράγματα και τα ανασυνθέτει μέσα στον κόσμο της ποίησης, σύμφωνα με τις απαιτήσεις των επιθυμιῶν και των συναισθημάτων. Οι πόρτες όλες ακούν το μαγικό χτύπημα, έτοιμες να ανοίξουν...» Το καθετί *οντοποιείται, άρα υπάρχει*. Η αλήθεια λέγεται γρήγορα και, μόλις ειπωθεί, «υπάρχει». Κι ο ποιητής καταργώντας τον έμμεσο δρόμο της παρομοίωσης (ετούτο *σαν* εκείνο) εκφράζεται απευθείας (ετούτο *είναι* εκείνο). Τους ανοιχτούς πάντως λογαριασμούς με την καρτεσιανή λογική κλείνει ο ποιητής μόλις το 1986 όταν δημοσίευσε το δοκίμιο «Η μέθοδος του 'άρα'» (Χάρτης, αρ. 21-23 = **Έν Λευκῶ**, 163-182) όπου και πάλι αναφέρεται στο θέμα της ποιητικής νοημοσύνης σε αντίθεση με την τυπική λογική.

Κατά τον Αχιλλέα Τζάρτζανο (*Νεοελληνική Σύνταξις Β΄*, 48), στα Νέα Ελληνικά ως συμπερασματικοί σύνδεσμοι σε παρατακτική σύνδεση χρησιμοποιούνται τα μόρια *λοιπόν, δά και άρα*. Το λοιπόν εισάγει συμπέρασμα είτε πραγματικό είτε λογικό και μπορεί να τίθεται με το *άρα*, λ.χ. «Αν σε ένα τρίγωνο οι τρεις πλευρές είναι ίσες, θα είναι και οι τρεις γωνίες ίσες. Άρα λοιπόν το ισοπλευρο τρίγωνο είναι και ισογώνιο». Ως εδώ η γραμματική βαπτολογία. Προφανώς πάντως ο ελυτικός στίχος παραπέμπει και στο cogito ergo sum, που διατυπώθηκε ως γνωστόν πρώτα γαλλιστί (1637, *Le discours de la methode*: je pense, donc je suis) και αργότερα λατινιστί (1641, *Principia philosophica* 4).

Τον Φεβρουάριο του 1948 ο Ελύτης φεύγει από την Ελλάδα και διαμέσου της Ελβετίας φτάνει τον Μάρτιο στο Παρίσι όπου και θα παραμείνει ως τον Αύγουστο του 1951. Στο διάστημα αυτό είχε την ευκαιρία να γνωρίσει προσωπικότητες των γραμμάτων και των τεχνών· ανάμεσά τους και ο Ζαν Πωλ Σαρτρ, ο οποίος τότε μεσουρανούσε ως οικουμενικός αντι-φιλόσοφος. Η προσωπική γνωριμία δεν συνεπάγεται βεβαίως ότι οι δύο διανοούμενοι λεπτολογούσαν για την ενδεχομενικότητα ή την αυτόματη γραφή. Άλλωστε ο Σαρτρ δήλωνε ευθαρσώς ότι προτιμούσε να συζητά με ωραίες γυναίκες περί ανέμων και υδάτων παρά περί φιλοσοφίας με τον παλιό του συμμαθητή Ραημόν Αρόν. Τη γενναία αυτή στάση θα την προσυέγραφε ασφαλώς και ο ποιητής.

Πόσο είχε εμβαθύνει στα argana της υπαρξιακής φιλοσοφίας ο ποιητής δεν είναι δυνατόν να πιστοποιηθεί. Δύσκολο πάντως να φανταστούμε ότι θα είχε το κουράγιο να μελετήσει το δύσπεπτο δοκίμιο φαινομενολογικής οντολογίας, *το Είναι και το Μηδέν*. Για τους παρεπιδημούντες την εποχή εκείνη διανοούμενους αναγνώσματα καθήκοντος εθεωρούντο τα λογοτεχνικά έργα του Σαρτρ, τα δοκίμια *Το φανταστικό (φαινομενολογική ψυχολογία της φαντασίας)* και το *Τι είναι λογοτεχνία*, και βέβαια η περιήληψη διάλεξη *Ο υπαρξιασμός είναι ανθρωπισμός*, όπου εκτίθεται με σαφήνεια η υπαρξιακό 'πιστεύω'. Τα βασικά λοιπόν, το αλφαβητάρι του κινήματος, τα αρύεται ο ποιητής από τα βιβλία. Όμως ο πυρήνας αυτός διευρύνεται από τα καθημερινά ερεθίσματα: ατέρμονες και παθιασμένες συζητήσεις στα καφενεία και στα μπιστρό, άρθρα στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο,

συνεντεύξεις, αντιπαραθέσεις, συζητήσεις στρογγυλής τραπέζης – η περιρρέουσα ατμόσφαιρα που περιγράφει γλαφυρότατα ο Μπεννάρ-Ανρί Λεβύ στη φιλοσοφική έρευνα *Ο αιώνας του Σαρτρ* (μτφρ. Τίτικα Δημητρούλια, εκδ. Scripta, 2004). Δικαιούμαστε λοιπόν να υποθέσουμε ότι ο ποιητής, που από τα νεανικά του χρόνια παρακολουθούσε την κίνηση των ιδεών, ωτακουστούσε τα μηνύματα του αιώνα του (για τις υποστασιακές θεωρίες βλ. Α.Χ. 516) και αναζητούσε «μιαν ελεύθερη ηθική που θα είχε για άξονά της όχι τη θρησκεία αλλά τη Συνείδηση του ανθρώπου» (*Ραδιοφωνική συνέντευξη*, 1958), έστω εκ βραχείας μαθήσεως όπως ο πλατωνικός ευφυής, θα είχε σχηματίσει μια συγκροτημένη άποψη για το κίνημα του υπαρξισμού.

Την απόφασή του για τον υπαρξισμό γενικά διατυπώνει ο ποιητής στο «Χρονικό μιας δεκαετίας», Α.Χ., 349): «Εξαιρετικά σοβαρό φιλοσοφικό κίνημα [...] που κυριέυε τη νεολαία σαν αντίληψη γενικότερη της ζωής και τη διαπίθιζε με ένα, δυστυχώς, κατ' εξοχήν αντιποιητικό πνεύμα». Αμφίθυμη αντίδραση: από τη μια η παραδοχή ότι το κίνημα ήταν σοβαρό και προπάντων δημοφιλέστατο στη νεολαία, από την άλλη η αντιποιητικότητα. Έλξη λοιπόν και απώθηση συνάμα.

Στο ποιητικό έργο του Ελύτη, επί παραδείγματι στο **Άξιον έστί** που η σύνθεσή του αρχίζει εκείνα τα χρόνια στο Παρίσι, μπορεί να διακρίνει κανείς ίχνη από υπαρξιακά φιλοσοφούμενα· πρώτα από όλα η κατακλειδα του ποιήματος:

«Νῦν ἢ ταπεινώση τῶν Θεῶν Νῦν ἢ σποδὸς τοῦ Ἀνθρώπου Νῦν Νῦν τὸ μηδὲν καὶ Αἰὲν ὁ κόσμος ὁ μικρὸς, ὁ Μέγας!»

Ύστερα το χωρίο από τη *Γένησι* όπου γίνεται λόγος για τα «μεγάλα κενά» (Γ', 131)

«Ἄλλὰ τώρα, εἶπε, ἡ ἄλλη σου ὄψη ἀνάγκη ν' ἀνεβεί στὸ φῶς»
καὶ πολὺ πρὶν μὲ τὸ νοῦ μου βάλω ἢ σημάδι φωτιᾶς ἢ σχῆμα τάφου
 Κατὰ κεί ποῦ δὲν ἔσωνε κανεὶς νὰ δεῖ
 μὲ τὰ χέρια ἔμπρός του
 σκῦβοντας
 τὰ μεγάλα ἐτοίμασε Κενὰ στὴ γῆ
 καὶ στὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου:

τὸ κενὸ τοῦ Θανάτου γιὰ τὸ Βρέφος τὸ Ἐρχόμενο
 τὸ κενὸ τοῦ Φοινοῦ γιὰ τὴ Δικαία Κρίση
 τὸ κενὸ τῆς Θυσίας γιὰ τὴν ἴση Ἀνταπόδοση
 τὸ κενὸ τῆς Ψυχῆς γιὰ τὴν Ευθύνη τοῦ Ἄλλου»

Νομίζω ότι αυτό το ποιητολογικό κατά βάση ποίημα απαιτεί μία εκ νέου ερμηνευτική προσέγγιση υπό το φως της υπαρξιακής φιλοσοφίας. Σε ολόκληρο το ποίημα απαντούν αντιστίξεις στη *Ναυτία* και σε άλλα έργα του Σαρτρ. Έτσι, επί παραδείγματι, τα κοντόποδα φυτά που υλακούν θυμίζουν την ζυμωμένη μέσα στην πλήρη ύπαρξη ρίζα της καστανιάς (*La nausee*, εκδ. Gallimard, col. folio, 180 κ.ε.), τα τερατολογούμενα στο *Προφητικόν* θυμίζουν τα «προμηνύματα» που καταγράφει ο Antoine Roquentin την προτελευταία του μέρα στη Μπουβίλ (ό.π. 224 κ.ε.)

Η παρισινή άνοιξη της φιλοσοφικής λογοτεχνίας, που κατόρθωσε να σύρει τη συζήτηση για το αν η ύπαρξη προηγείται της ουσίας από τα σεμινάρια της ακυθρωπής Σορβόννης στην πλήθουσα αγορά τόνωσε την πίστη του ποιητή στη παρεμβατική δυναμικότητα της ποίησης. Στο **Άξιον έστί** επιχειρείται με την ιερατική μεγαλοπρέπεια που παρέχει η υιοθέτηση εκφραστικών μορφών της ορθόδοξης λατρευτικής παράδοσης, μια Umwertung allen Werthen κατά τα πρότυπα του όψιμου νιτσεϊκού ανατροπέα και νομοθέτη. Πολλά από τα ελάχιστα ως τα μέγιστα επαναξιολογούνται και μεταστοιχειώνονται: Άξιον εστί λοιπόν το φως, το χέρι της γοργόνας, ο μικρός ερωδιός, οι σημαντόρες άνεμοι. Στο πυρ το εξώτερον τα σύνεργα του πολέμου, τα Ηλύσια, οι προτομές αυτοκρατόρων και στρατηγών κτλ. Ο ελυτικός ποιητής, το ποιητικό Υποκείμενο είναι δόκιμος μικρός θεός που ποιεί εξ αρχής, δηλαδή αξιολογεί και αναπαρθενεύει τον κόσμο. Η αρετολογία του ποιητή στο *Δοξαστικόν* συγκροτείται από 7 δίστιχα όπου η αντωνυμία **Αὐτός** (με κεφαλαίο) απαντά 17 φορές από τις οποίες 13 στην αρχή του στίχου:

ΟΤΙ ΑΥΤΟΣ ὁ Θάνατος καὶ αὐτός ἡ Ζωὴ
Αὐτός τὸ Ἄπρόβλεπτο καὶ αὐτός οἱ Θεομοὶ κτλ.

Ας μου συγχωρεθεί η κακοζήλια αλλά αυτός ο **«Αὐτός»** είναι που εναπεμφανίζεται στον στίχο που σχολιάζουμε.

Πολλοί ποιητές αρέσκονται να μιλοῦν για τις καταβολές, για τη θεία δωρεά και για την ευκολία με την οποία τρέχει ο γραφικός τους κάλαμος πάνω στο άσπρο χαρτί. Κατά την άποψή τους λοιπόν ο ποιητής γεννιέται – *roeta nascitur, orator fit*. Άλλοι ωστόσο, ανάμεσά τους και ο Ελύτης, εξομολογούνται πως να μεν η **φύα**, το ταλέντο, συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση (Α.Χ., 11), αλλά από μόνα τους τα φυσικά χαρίσματα δεν αρκούν για να επιτελεσθεί το έργο (**Έν Λευκῶ**, 119). Απαιτούνται επιπλέον το βύθισμα χρόνου τακτούς στα βιβλία τ' άπύθμενα, τα μεγάλα πρότυπα, οι πειραματισμοί, οι παραμιμήσεις, η επιμονή, η πάλη με το δύστροπο γλωσσικό όργανο ώσπου να επιτευχθεί με το «ένδον σκάπτε» ο σωστός τόνος, ώσπου να βρεθεί ο αυθεντικός τους εαυτός. Έτσι στο δοκίμιο του *Η μαγεία του Παπαδιαμάντη* ο Ελύτης επισημαίνει (**Έν Λευκῶ**, 66): «Όσο γράφει τη *Μετανάστιδα*, τους *Εμπόρους των Εθνών*, τη *Γυφτοπούλα*, τον *Χρήστο Μηλιώνη*, εκπληρώνει μια παλιά του επιθυμία να γίνει συγγραφέας. Τον εαυτό του όμως δεν τον έχει βρει. Και όταν οι φίλοι του, στη γλώσσα της υπερβολής που κυριαρχεί την εποχή εκείνη, μιλοῦν για έναν νέο Dickens ή Ροε, ο ίδιος διαμαρτύρεται: «Δεν ομοιάζω ούτε με τον Πόε, ούτε με τον Δίκενς (...) Ομοιάζω με τον εαυτόν μου. Τούτο δεν αρκεί;». Δυστυχώς δεν αρκούσε. Χρειάστηκε να καταρρεύσει το σκηνικό των μεγάλων ξένων προτύπων, ν' αναδυθεί μισοπραγματική, μισοφανταστική, σταλάζοντας ακόμη αθωότητα, η Σκιάθος, για ν' αναγνωρίσει τον εαυτό του και να ταυτίσει μέσα του τα δύο είδωλα: εκείνο που αντίκριζε στα κατοπινά ταξίδια του και το άλλο που είχε, σε παραδεισιακή κατάσταση, δοθεί, από την εποχή των πρώτων του μουσικών ερώτων» (Πρβλ. και ό.π., 119 και Α.Χ., 641).

Ο πολυμεγής στίχος **«Λοιπόν, αὐτός ποῦ γύρενα, εἶμαι»** συνιστά τυπική λογοτεχνική «επιφάνεια» – ο όρος με τη σημασία που του έδωσε ο J. Joyce (βλ. Λεξικό λογοτεχνικών όρων σ.ν. eriphanu). Μια νοητή λάμψη (ας θυμηθούμε εδώ τον σολωμικό *Πόρφυρα*) και ο δόκιμος αναγνωρίζει τον εαυτό του ως ολοκληρωμένο υποφήτη των Μουσῶν, καταφάσκει στο εγώ του, βεβαιώνεται ότι ύστερα από εργώδη προσπάθεια, από καταταλαιπωρήσεις και αμφιβολίες έγινε επιτέλους αυτό που γύρευε, ότι **έσχε τὴν ἑαυτοῦ φύσιν**, όπως θα έλεγε ο Αριστοτέλης. Ο ήρωας της *Ναυτίας*, ο Αντουάν Ροκεντέν, θα αξιολογούσε το συμβάν ως προνομιούχο κατάσταση (situation privilégiée), ως αποκάλυψη, ως πύρινη γλώσσα της Πεντηκοστής. Ο στίχος θα μπορούσαμε να ποῦμε ότι λειτουργεί αντιστικτικά με την προβληματική του τέλους της *Ναυτίας*, όταν τίθεται δραματικά το θέμα του ταλέντου, της καλλιτεχνικής δημιουργίας και της ουσιῶδους ύπαρξης: Si j'étais sûr d'avoir du talent... (ό.π. 250). Επειδή όμως φοβόμαί ότι οι ερμηνευτικές μέριμνες για τον στίχο αυτόν, που θα τον ζήλευε ακόμη και ο Σοφοκλής για τον *Οιδιπόδα* του, δεν έχουν τελειωμό σημειώνω απλώς ότι τα πλάγια στοιχεία του **εἶμαι** υποδηλώνουν ότι το ρήμα δεν είναι υπαρκτικό παρά συνδετικό και ότι και στο cogito, ergo sum υπάρχει ένα είδος αποκάλυψης (βλ. Ρόμπερτ Σολομόν - Κάθλιν Χίγκινς, *Μία Σύντομη Ιστορία της Φιλοσοφίας*, Φιλίστωρ, Αθήνα 1999, 119-120): Ο ισχυρισμός αυτός μπορεί να μοιάζει με συμπέρασμα [εξαιτίας της λέξης «άρα»] στην πραγματικότητα όμως πρόκειται για αποκάλυψη, για την αυτοεπαληθευόμενη συνειδητοποίηση πως δεν είναι δυνατό να ξεγελιέμαι για το γεγονός της ίδιας μου της ύπαρξης]. Τα υπόλοιπα ανήκουν στην αρμοδιότητα γλωσσολόγων και αναλυτικών φιλοσόφων.

Τώρα που έχουμε στα χέρια μας το οριστικό corpus του ελυτικού έργου μπορούμε να κατανοήσουμε τη δυσανεξία του ποιητή για την κριτική που δεν λάβαινε υπόψη της τη φιλοσοφική διάσταση της ποίησής του. Ο ίδιος θεώρησε

αναγκαίο να μας προειδοποιήσει στα «Τρία ποιήματα με σημαία ευκαιρίας» (Γ', 445): «μιλόω φιλοσοφία» είπε. Στο «Πρόσω ήρεμα» (**Έν Λευκῶ**, 407-8) επίσης δίκην άνακτος του εν Δελφοίς χρησμολογεί τις συντεταγμένες του:

«Ίσως νά 'ναι από Θεοῦ να μην έχει θέση ο ποιητής πουθενά. Συνεχώς να βρίσκεται με ανεβασμένη την άγκυρα. Όπως χωρίς να το ξέρω, έκανα κι εγώ, που από λιμάνι σε λιμάνι έφτασα ως εδώ **νηϊ σὺν σμικρῇ μέγαν πόντον περήσας**.

Ο ΜΕΓΑΣ ΠΟΝΤΟΣ είναι πεντ' έξι χιλιάδες λέξεις. Και το σκάφος μου, ένας χώρος ίσαμε δεκαπέντε βήματα μάκρος, που ανεβοκατεβαίνει ολόενα και προχωρεί ανάμεσα Ηρακλείτου και Πινδάρου με κατεύθυνση την Ακρόπολη, και πιο πέρα, τα Φάληρα, τις Αίγινες.»

Πράγματι το μικρό διαμερισμάτκι του ποιητή στην οδό Σκουφά, βρίσκεται ανάμεσα στην οδό Ηρακλείτου και στην οδό Πινδάρου. Από το μπαλκόνι, προτού τουλάχιστον κτιστούν οι πολυκατοικίες, φαινόταν η Ακρόπολη και σε μέρες ευδίας διακρίνονταν στο βάθος το Φάληρο και η Αίγινα. Από ένα σημείο και πέρα ο ποιητής συνδιαλέγεται πια με πολὺ λίγους, πρωτίστως με τον Ηράκλειτο και τον Πίνδαρο, τους γείτόνές του.

Συντομογραφίες έργων του Οδυσσέα Ελύτη
Π.= Ποίηση, 1καρος, 2003
Α.Χ.= Ανοιχτά Χάρτια, 1καρος, 1987
Έν Λευκῶ = Έν Λευκῶ, 1καρος, 1993

ΖΗΤΡΟΣ
ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
Μια συναρπαστική διαδρομή στους δρόμους του αρχαιοελληνικού πνεύματος

Λισώπειοι Μυθοί
 Ηρώδοτος ο Βαυρούσιος
 Ηρώδοτος ο Βαυρούσιος
 Με αφορμή φιλολογική εργασία και προσωπική ανακάλυψη προσφέρουμε για εκπαιδευτική χρήση τις εφτά τις ηλικίες.

Αριστοτέλης
 ΠΛΗΡΗΣ ΤΕΚΝΑ-ΥΠΕΡΒΕΥ
 Αριστοτέλης-Πλάτων V, VI
 Το καλύτερο ως προς το είδος των μεταφράσεων τους και τους τρέχουσες εξηγήσεις τους, με ιδιαίτερη φιλοσοφική ενότητα και ιστορικά, κοινωνιολογικά και ανθρωπολογικά ενδιαφέροντα.

Πλάτων Συμμιχθών
 Πλάτων - Συμμιχθών
 Ένα από τα κορυφαία έργα του αρχαιοελληνικού, αλλά και γενικότερο του ανθρώπινου σπινθήρα.

Οι Επτά Σοφοί
 ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΑΣΠΙΔΑ
 Οι Επτά Σοφοί
 Βιβλικά ανέκδοτα της αρχαιότητας που τα γνωρίζουμε και τα αποφεύγουμε τους, απόστομα υπεργραφής, κενός πολιτικός σοφίας, ανεπίσημοι των ηρωικών βίβ των αρχαίων Ελλήνων.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ
 Σε μετάφραση και σημείωση του καθηγητή **Θ.Γ. Μαρκεζίνου**
 • ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΔΑ • ΟΜΗΡΟΥ ΟΔΥΣΣΕΙΑ
 • ΣΕΞΟΥΣΙ ΘΕΟΓΩΝΙΑ-ΕΠΤΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ-ΑΣΤΗ ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ, ΑΔΩΛΟΚΗΝΟΙ Ο ΡΩΣΕΙΣ ΑΡΧΟΝΑΥΤΙΚΑ

Η συνεής παύση είναι η οφειμένη της ελληνικής λογοτεχνίας, γενάρης της ποιητικής λειτουργίας οι παραμυθίες και οι παραμυθίες αυτές. Τρεις μεγάλα ποιητές ο Όμηρος, ο Ηρόδοτος και ο Αισχίνος ο Ρώσος, που έδωσαν αληθοφάνεια στην ιστορία και στην ιστορία των ανθρώπων. Κάθε ένας μπορεί να κατανοήσει στην ιστορία και στην ιστορία τους, μπορεί να μάθει στην ιστορία, μετέφρασε σε σύγχρονο νεοελληνικό λόγο, ανέκδοτο και βίωμα - τραγικότατο δόξα της ανθρωπότητας.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ Οδύσσεως 2
 τηλ.: 2310 270 884, 2310 270 194, fax: 2310 271 764
 ΑΘΗΝΑ: Λεωφόρος 6, τηλ.: 210 3673350, fax: 210 3673368
 E-mail: info@zitros.gr

www.zitros.gr